

В. С. Дорошенко,
к.і.н., академік Української академії наук,
м. Київ

ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ ЧЕРЕЗ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Розглянуто питання посилення ефективності функціонування Української держави, шляхи трансформації суспільного ладу на демократичній основі.

Ключові слова: національна держава, етнічні відносини, регіональні еліти, механізм суспільного розвитку.

Однією з базових концептуальних ідей є сприяння становленню й розвитку української державності. Національна держава є фундууючою цінністю, довкола якої точилася віковична боротьба на наших теренах, де розгортається романтична новітня історія України. Її стрижнем є концепт наступності розвитку різних форм державності, починаючи з ранніх епох і до наших днів.

Питання формування держави, створення громадянського суспільства, нашли своє відображення в роботах І. Воронова, В. Липинського, Н. Нікончука, Ю. Сурміна, Л. Тупчієнко, О. Чугріна, В. Шевчук та ін. Натомість, як свідчить науковий аналіз, доцільним є системний підхід до висвітлення вищезначеної теми в контексті державотворення.

Мета статті – розкрити особливості формування правової держави через становлення громадянського суспільства.

Насамперед відзначимо, що наш край (територія сучасної України) освоювався з часу свого заселення, колонізовувався, але не завойовувався. Інакше кажучи, з найдавніших часів (VI – IV тисячоліття до нашої ери) тут зберігалася (постійно) якась частка населення. Уже в V-IV ст. до н.е. з'являються і перші ознаки державності – історично першою формою державності тут була скіфська. Проте і соціально, і етнічно вона була чужа для місцевого населення, відсторонена від його нагальних потреб. Тутешні люди сплачували їй данину і виживали самостійно. Саме це поклало початок

формуванню відчуженості між державою та автохтонним землеробським населенням, яка то посилювалася, то послаблювалася практично впродовж усієї української історії [7, с. 132–135].

На зміст та форми державності, становлення політичних традицій та стереотипів наших пращурів вплинули також грецькі міста держави (VII – V ст. до н.е.), що виникли тут на місці сучасних Керчі, Севастополя, Феодосії, поблизу Миколаєва, а також східнослов'янське державне утворення (початок нашої ери). Останнє чимало дослідників вважають історично першою праукраїнською формою державності, з якої потім постануть Руська (Київська) держава, Галицько-Волинська держава, християнсько-демократична республіка з гордим найменням – Запорозька Січ.

Українське політичне мислення через ці особливості свого шляху має специфічні риси. Держава тут розглядається ні як ідеальна спільнота, яка б могла гарантувати порятунок у «майбутньому житті», ні як соціальна реальність, яка заступає шлях соціальному злу. Вона (держава) сприймається як над- чи позанародна корпорація, на противагу тим дещо ідеалізованим об'єднанням та структурам, що колись існували – Київській Русі, Запорозькій Січі та ін.

Проте відсутність або короткочасне існування національної державності в Україні парадоксальним чином не тільки не глушили, а навіть стимулювали зародження та розвиток інститутів громадянського суспільства. Це ми бачимо на прикладі того, яку роль відіграло віче у добу Київської держави та Галицько-Волинського князівства, чи зібрання воїнів на велелюдних козацьких радах. Але найбільш виразними були такі прояви в елементах місцевого самоврядування давньоруських міст, які згодом одержали статус магдебурзького права. Проте вони суттєво обмежувалися невисокою урбанізованістю краю, економічною відсталістю, загальним колоніальним статусом українського населення.

Був, щоправда, історичний виняток, коли західноукраїнські землі перебували (з кінця XVIII – до початку XX ст.) у складі Австрійської імперії

Габсбургів. Тут до початку ХХ ст. вже був створений практично весь спектр інституцій громадянського суспільства: молодіжні, жіночі, спортивні, релігійні, культурно-освітні, наукові організації, кредитні та професійні спілки, навіть політичні партії. Не випадково, а за законом соціальної генетики, тут вони більш швидко і масово відродилися у період «перестройки», ніж у центральних та південних районах, де тривалий час панували і утвердилися у свідомості людей етатистська спадщина, звичка населення до державного патерналізму, його громадянська пасивність.

Найістотніше, що підтверджено досвідом державотворення різних народів, – саме держава виступає носієм найуніверсальнішого принципу, що дає змогу перетворити різнобарвний конгломерат регіонів і народів, економік, культур і релігій в єдине політичне, культурне, адміністративне, соціально-економічне ціле, забезпечити цілісність і життєдіяльність суспільства. На жаль, упродовж усієї української історії нашому народу досі не вдалося створити власну державу такого високого зразка [9].

У наш час найвищим покликанням державних та місцевих органів влади є об'єднання всіх суспільних сил для подолання системної соціально-економічної кризи, яка виявилася в деградації економіки, у зростаючій злочинності, низькому життєвому рівні народу, масовому безробітті, високій соціальній напрузі, занепаду культури та освіти, у корумпованості і безвідповідальності державного апарату.

Альтернативою руйнації України, а також бездумному наслідуванню нею західних економічних зразків розвитку пропонуємо своє власне позиціонування, яке передбачає створення і відродження самобутньої форми цивілізації, без втрати національної ідентичності із збереженням розмаїття всіх наявних етнічних культур та виразним європейським змістом.

Хіба не актуально звучить сьогодні застереження чи не найавторитетнішого теоретика оборонця державності України В'ячеслава Липинського, написане 1928 р.: «...щоб стати опорою Законної, Масстатичної і Загальної – Державної Української Влади, вона (Україна. – В. Д.) джерело

єдності мусить мати *в собі*, а не зовні. Це значить, що вона не може бути об'єднана ненавистю до чогось поза собою... Вона не може об'єднатись ненавистю до свого Хама, бо Хама вона мусить виховувати, а не убивати. Вона не може об'єднатись ненавистю до Москви або до Польщі, бо ненависть до Москви зажене її в Польщу, ненависть до Польщі зажене її в Москву, а ненависть одночасно до обох – в петлю самогубця» [3, с. 72].

Будь-які спроби поділу, подрібнення суспільства шкодять державі, зменшують її потенціал. Саме у цьому контексті слід розглядати наявні спроби обґрунтування федералізму та заклики до сепаратизму як прямий шлях до розпаду територіальної цілісності, з перспективою самознищення країни.

Рівень стабільності міжетнічних відносин багато в чому визначається регіональним фактором. Міжетнічні конфлікти, породжені прагненням деяких лідерів окремих меншин реалізувати право на самовизначення у формі окремого державного утворення, чають у собі небезпечні конфлікти.

Біженці, переселенці, мігранти дедалі більше заповнюють життєвий простір українського соціуму. Це до певної міри є ознакою нашої демократичності, проте великий вплив іноземців до України, істотне збільшення тут чисельності деяких етнічних спільнот у відповідних територіальних межах (наприклад, угорців у Закарпатті, румунів на Буковині чи росіян у Криму) спричиняють соціальну напруженість на етнічному ґрунті.

Через це не можна залишати поза увагою випадки активізації політичних сил, які виступають під гаслами сепаратизму та автономії, розпалювання релігійного протистояння між різними конфесіями, штучної актуалізації «мовного питання», наполягання на нерівномірності в історичному часі процесів політичного розвитку різних територій. Культурно-психологічні особливості етнонаціональних груп, їхні традиції та звичаї, своєрідна «етнічна конкуренція» не повинні переростати в «етнічний антагонізм». Необхідно підтримувати толерантні стосунки між етносами на основі виваженої системи політичних засобів [8].

У сучасних умовах помітно зростає роль регіональних «еліт» у розв'язанні або посиленні міжетнічних суперечностей. З огляду на значну криміналізацію та клановий характер заможних груп, їхній вплив на місцеві владні структури і пряму участь в управлінні регіонами, а також їх широке представництво у вищих органах влади не можна ігнорувати, залишати без реагування їх потенційно, а нерідко і реально негативну роль в етнонаціональних процесах. Існує також загроза «бунтів» з боку «багатих» регіонів проти бідних, різкого соціального розшарування населення, виникнення великих депресивних зон та, навпаки, наявність острівців гіперактивної економічної активності.

Ми вважаємо необхідним і суттєвим утвердження українських державницьких традицій і формування державницького мислення у найбільш активних представників різних націй та народностей, що проживають в Україні, створення такої соціально-політичної суспільної структури, що була б відкритою до ухвалення і сприйняття креативних рішень [4, с. 192].

А відтак належить продовжувати пошуки нового формату державного менеджменту, який поєднував би курс на децентралізацію влади разом із розширенням соціальної активності громадян.

Пріоритетним у сфері державного будівництва є зміцнення суверенітету та посилення ефективності функціонування української держави. З урахуванням цього постають такі найважливіші завдання:

- підвищення рівня наукової обґрунтованості стратегії та практичних дій влади;
- зміцнення реального суверенітету і міжнародного авторитету української держави;
- посилення політичної відповідальності владних структур за якомога швидше подолання політичної кризи – запоруки вирішення інших проблем;
- розширення повноважень місцевих рад як органів народовладдя;
- узгодження стратегічних цілей і пріоритетів розвитку всієї держави та окремих регіонів, забезпечення стабільності та прогнозованості відносин між

центральними і місцевими органами виконавчої влади, чіткого розмежування функцій між ними з питань формування та використання бюджету, власності тощо.

Приватні інтереси, що не суперечать загальнонаціональним, мають неодмінно враховуватися державою в її внутрішній і зовнішній політиці.

Тому державу слід розглядати як міжкласову консолідуєчу силу, що діє в інтересах усього суспільства. Слушні державницькі ініціативи мають діяти в руслі оптимізації співвідношення ідеалів правової держави і громадянського суспільства, повного забезпечення прав громадян у стосунках з органами державної влади.

Пам'ятаючи аксіому про те, що будь-яка влада розбещує, слід різними способами обмежувати, стримувати її використання в корисливих цілях, натомість розширювати поле недержавних відносин, що означатиме побудову сильного, дійсно демократичного суспільства.

Аналіз помилок минулого та їхніх причин добре прислужиться зменшенню напруги в суспільстві, запобіганню радикалізму та крайнього консерватизму, які однаковою мірою загрожують розвитку реальної політичної системи.

Визнаючи право народу на протидію органам влади у відстоюванні своїх прав і свобод, ми віддаємо перевагу еволюційним перетворенням, трансформації суспільного ладу виключно демократичним шляхом, що означає:

– розвиток різних форм прямої та представницької демократії, підвищення їх ролі в управлінні суспільством,

– обов'язкове винесення доленосних рішень на всенародний референдум;

– таку багатопартійність, в якій партії виступають не тільки виразником інтересів різних груп, а й ефективним інструментом народовладдя, засобом розбудови громадянського суспільства;

– створення системи народного контролю за діяльністю органів державної влади як одного з базових принципів практичного виявлення ролі народу як носія влади у країні.

Завершити цю загальну частину щодо управління суспільством доцільно вказівкою на те, що нова історична епоха, в яку вступила Україна, – епоха формування ринкової економіки і розвитку демократії, висуває цілий комплекс проблем, які потребують теоретичного осмислення необхідності, змісту, моделей і шляхів реформування соціального управління. «Реформування пострадянського суспільства в аспекті всебічної європеїзації й гуманізації істотно залежить від якості управління, що є найбільш істотним джерелом і механізмом суспільного розвитку» [6, с. 4].

Розуміючи всю складність і масштабність такого завдання, звернемо увагу на те, що сучасне управління – це національне стратегічне управління, що виражає національні стратегічні інтереси. А ці останні слід розуміти як єдність інтересів особи, інтересів суспільства та інтересів держави – тільки в такому порядку і тільки в єдності.

На жаль, і в діях теперішньої влади, і в громадській думці переважають (як пережиток минулого) етатистські (від фр. *état* – держава) погляди, що віддають пріоритет інтересам держави. Звідси і неефективні програми з національної безпеки, які тлумачить її як безпеку держави (читай: збереження теперішнього чиновництва при владі, а вже потім захист територіальної цілісності і зовсім далеко – захист інтересів особи).

Насправді ж – і тут зайвим буде наводити безліч підтверджень – доля кожної країни і особливо її майбутнє визначаються людиною, потужністю її інтелекту та багатством проявів (гуманістичним змістом) талантів, здібностей і вмінь. А це можливе лише за умови всебічного і гармонійного розвитку особи. Звідси необхідність першочергової уваги і зусиль влади, держави, управління до підвищення інтелекту й свободи сучасної людини, розширення її прав і можливостей. Нагадаємо, що у нашому посттоталітарному, напівавторитарному суспільстві усвідомлення цієї проблеми перебуває ще на початковому етапі [5, с. 188–190].

Відповідно нові підходи потрібні і в трактуванні інтересів суспільства, адже традиціоналістське суспільство розмивається на наших очах під впливом

інформаційних, постіндустріальних (технологічних), демократичних процесів (векторів) розвитку. Особливо слід наголосити на таких важливих тенденціях, як дебіюрократизація, децентралізація, інтелектуальні накопичення управління, узгодження інтересів різних груп еліт і соціальних верств населення, посилення контролю над владою – все те, що сприяє процесу інтеграції та консолідації суспільства. Таким чином, суспільство матиме перспективу свого розвитку, якщо держава раз за разом, крок за кроком втрачатиме ознаки машини для примусу чи «нічного сторожа», а дедалі активніше виступатиме регулятором соціальних відносин і комунікатором об'єднання людей [1, с. 324-325].

Попри те, що Україна лише недавно здобула свою незалежність, їй уже сьогодні доводиться (добровільно і вимушено) делегувати частину повноважень суверенної держави регіональним і світовим (глобальним) співтовариствам. Це змушує переглянути «калькуляцію» загроз територіальній цілісності та національному суверенітету (як висловлювався президент Франції Шарль де Голь, «дійсна незалежність виявляється в умінні розпорядитися своєю залежністю»). А глобалізація об'єктивно стимулює залежність нашої країни від інших, зокрема у розв'язанні проблем ресурсів, міжнародного тероризму, боротьби з поширенням ядерної зброї, наркотиків і т.д. [2].

Звідси логічним висновком є і має бути формування такої стратегії, яка б якнайактивніше втілювала різноманітні засоби, плани і дії влади і соціуму, спрямовані на захист і реалізацію інтересів громадянина, суспільства і української держави.

Список використаних джерел:

1. *Воронов Ігор*. Виклик «Левіафану»: еволюція і перспективи громадянського суспільства : моногр. / Ігор Воронов. – К. : Генеза, 2007. – 400 с.
2. Глобалізація і сучасний міжнародний процес / за заг. ред. проф. Б. Гуменюка і проф. С. Шергіна. – К. : Ун-т «Україна», 2009. – 598 с. ; Політичне майбутнє України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – К. : Генеза, 1998. – 176 с.
3. *Липинський В'ячеслав*. Хам і Ефет. З приводу десятих роковин 16/29 квітня 1918 р. / В'ячеслав Липинський // Сучасність. – 1992. – Ч. 6. – С. 64–78.
4. *Нікончук Наталія*. Вибори як інструмент оновлення і трансформації політичної еліти України / Наталія Нікончук // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї – К. : Укр. центр політ. менеджменту, 2010. – Вип. 20. – С. 189–195.

5. Особистість, суспільство, держава: розуміння свободи і відповідальності : матеріали XII наук.-практ. конф. – К. : ВНЗ «Національна академія управління», 2012. – 317 с.
6. Сурмін Ю. П. Соціологія управління : підруч. / Ю. П. Сурмін, І. П. Бідзюра. – К. : Освіта України, 2012. – 688 с.
7. Тупчієнко Л. С. Політологія / Л. С.Тупчієнко. – К. : Вид-во НАУ-друк, 2010. – 264 с.
8. Чугріна О. Міжетнічні відносини в Україні: проблеми і шляхи їх розв'язання / О. Чугріна // Етнічна історія народів Європи: національні меншини. Етноархеологія : зб. наук. пр. – К., 1999. – С. 21–29 ; Чорний Є. Конфліктогенний потенціал міжетнічних відносин / І. Є.Чорний // Соціальна психологія. – 2003. – № 2. – С. 87–98.
9. Шевчук Валерій. Козацька держава / Валерій Шевчук. – К. : Абрис, 1995. – 392 с. ; Україна: політична історія XX – початок XXI ст. / [педрада : В. М. Литвин (голова) та ін.]; редкол. : В. А. Смолій, Ю. А. Левенець (співголова) та ін. – К. : Парлам. вид-во, 2007. – 1038 с. ; Солдатенко В. Ф. Український вибір: політичні системи XX століття і пошук власної моделі суспільного розвитку / В. Ф. Солдатенко. – К. : Парлам. вид-во, 2007. – 576 с.

Doroshenko V. S. Formation of law state through creating of civil society.

The article considers increase of Ukrainian state efficiency; ways of transformations of social order on democratic basis.

Key words: national state, ethnic relationship, regional elites, mechanism of social development.

Дорошенко В. С. Формирования правового государства через становление гражданского общества.

В статье рассмотрен вопрос усиления эффективности функционирования Украинского государства, пути трансформации общественного строя на демократической основе.

Ключевые слова: национальное государство, этнические отношения, региональные элиты, механизм общественного развития.